

Strategies for Reducing Ethnicism in the Azerbaijan Region (with an Emphasis on Economic Approaches)

Erfan Imani Darestani*

E-mail: erphanimani@gmail.com

Majid Ramezani Arani**

E-mail: ramezaniarani@gmail.com

Mohsen Mohammadi Khaneghahi***

E-mail: mohamadihi@gmail.com

Received: 2025/04/20

Revised: 2025/12/15

Accepted: 2025/12/20

Doi: 10.22034/RJNSQ.2025.518089.1682

Abstract

Amidst the rising trend of ethnic conflicts worldwide, which has led to serious security crises for many countries, economic issues and strategies capable of mitigating the security implications of such challenges have become increasingly significant. This study aims to develop strategies to reduce Ethnicism in the Azerbaijan region, with a particular focus on economic approaches. This is an applied research utilizing a mixed-methods design (library research and survey) and is conducted using the SWOT analytical framework. The statistical population comprises 30 elites specializing in ethnicity, particularly experts on Azerbaijani issues. Based on the SWOT framework, internal strengths and weaknesses as well as external opportunities and threats were identified through literature review and expert interviews. Among the most important strengths are the high capacity of elites and educated individuals and the region's relatively acceptable level of development. Key weaknesses identified include the prevalent sense of discrimination among local people, the influence of rent-seeking wealthy individuals who instigate Ethnicism, and the lack of balanced intra-provincial and regional development. The main opportunities are the shared borders with five neighboring countries and significant potential for international transit. Main threats include the instigation of perceived economic discrimination by foreign media and ethnic elites, Western economic sanctions, persistent inflation, and the country's economic stagnation. Policy recommendations resulting from the study include the urgent strengthening of transit corridors in the northwest of the country, lifting sanctions and rapid integration of Iran into the global economy, encouraging national investors to invest in non-native regions within the country, preventing the formation of economic federalism in various regions, curbing the rise to power, fame, and wealth of anti-national elites and figures, formulating a comprehensive national development atlas and making decisions based on the capacities and comparative advantages of different regions with an emphasis on economic justice, continuous monitoring of managers' and policymakers' performance and their commitment to territorial planning outcomes and the fundamentals of economic justice, and further integrating all regions of the country into the national economy to foster interdependence among all areas of Iran.

Keywords: Ethnicism, Azerbaijan, Economic Strategy, National Security, SWOT.

* Researcher in Ethnic Studies in the Middle East, Middle East and North Africa Studies, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran (Corresponding Author).

** Senior Researcher, Security Studies, National Defense University, Tehran, Iran.

*** Senior Researcher, Political Science, National Defense University, Tehran, Iran.

استراتژی‌های کاهش قومیت‌گرایی در منطقه آذربایجان (با تأکید بر رویکردهای اقتصادی)

نوع مقاله: پژوهشی

* عرفان ایمانی دارستانی

E-mail: erphanimani@gmail.com

** مجید رمضان‌آرانی

E-mail: ramezaniarani@gmail.com

*** محسن محمدی خاتقاهی

E-mail: mohamadihi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۳۱ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۹

چکیده

در شرایطی که منازعات قومی در سراسر جهان روبه‌افزایش است و کشورها را دچار بحران‌های امنیتی می‌کند، موضوعات اقتصادی و استراتژی‌هایی که از منظر اقتصادی بتوانند باعث کاهش تبعات امنیتی این چالش‌ها شوند بسیار قابل‌توجه است. هدف از این پژوهش، تدوین استراتژی‌های کاهش قومیت‌گرایی در منطقه آذربایجان با تمرکز بر استراتژی‌های اقتصادی است. این تحقیق از نوع کاربردی و با روش آمیخته (کتابخانه‌ای و پیمایشی) و از طریق چهارچوب تحلیلی سوات انجام شده است. جامعه آماری شامل ۳۰ نفر از نخبگان حوزه قومیت به‌ویژه متخصصان مسائل مربوط به آذربایجان است. طی پژوهش، باتوجه به چهارچوب سوات، نقاط ضعف و قوت داخلی و فرصت و تهدید خارجی از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه نخبگانی شناسایی شد که در این میان، ظرفیت بالا در حوزه نخبگان و تحصیل‌کردگان و وضعیت قابل‌قبول توسعه در منطقه، مهم‌ترین نقاط قوت، وجود احساس تبعیض در میان مردمان منطقه، نفوذ صاحبان ثروت رانتهی و تحریک قومیت‌گرایی توسط آنان و عدم توسعه متوازن درون‌استانی و درون‌منطقه‌ای مهم‌ترین نقاط ضعف، مرز مشترک با پنج حاکمیت سیاسی و پتانسیل بسیار مناسب ترانزیتی به‌عنوان مهم‌ترین فرصت‌ها و القای وجود تبعیض اقتصادی از طرف رسانه‌های بیگانه و نخبگان قومی، تحریم‌های اقتصادی غرب و تورم‌های طولانی‌مدت به‌عنوان مهم‌ترین تهدیدات شناخته شد. همچنین، تقویت محورهای ترانزیتی در شمال غرب کشور، رفع تحریم‌ها و ادغام هرچه سریع‌تر کشور در اقتصاد جهانی، تشویق سرمایه‌گذاران ملی برای سرمایه‌گذاری در نواحی مختلف کشور، جلوگیری از ایجاد فدرالیسم اقتصادی در مناطق مختلف کشور، جلوگیری از قدرت گرفتن، شهرت و افزایش ثروت نخبگان و عناصر ضدملی، تدوین اطلس جامع توسعه کشور و اتخاذ تصمیمات بر مبنای ظرفیت‌ها و مزیت‌های نسبی مناطق مختلف با تأکید بر عدالت اقتصادی، پایش مستمر عملکرد مدیران و تصمیم‌گیرندگان و تعهد آنان نسبت به نتایج آمایش سرزمینی و مبانی عدالت اقتصادی و ادغام هرچه بیشتر همه مناطق کشور در اقتصاد ملی و وابسته نمودن اقتصادی همه مناطق ایران به یکدیگر به‌عنوان استراتژی‌های با قید اجرای فوری در انتهای پژوهش ارائه گردید.

کلیدواژه‌ها: قومیت‌گرایی، آذربایجان، استراتژی اقتصادی، امنیت ملی، سوات.

* پژوهشگر مطالعات قومیت در خاورمیانه، مطالعات خاورمیانه و شمال آفریقا، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

** پژوهشگر ارشد، مطالعات امنیتی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران.

*** پژوهشگر ارشد، علوم سیاسی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران.

مقدمه و بیان مسئله

توسعه پایدار و شکوفایی اقتصادی در هر جامعه وابستگی بسیار زیادی به پایداری امنیت ملی دارد. در این میان، قومیت‌گرایی به دلیل تضعیف انسجام و همگرایی ملی، می‌تواند به‌عنوان یک تهدید برای امنیت پایدار تلقی گردد. ایران کشوری با تنوع قومی است و آذری‌ها با تأثیرگذاری مهم و اساسی، در آن از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای برخوردارند. در سال‌های اخیر، با بهبود وضعیت اقتصادی و ثبات سیاسی در ترکیه و پیشرفت‌های جمهوری باکو، به‌ویژه پس از پیروزی در جنگ قراباغ، هویت‌خواهی قومی در آذربایجان ایران دچار تحول شده و موجب بروز برخی پیامدهای امنیتی گردیده است.

مفهوم امروزی قومیت، یک مفهوم نسبتاً جدید است و معمولاً در تعریف آن، مقصود، تشریح پدیده‌ای فراتر از مفاهیم ملت است. آنتونی گیدنز قومیت را مفهومی اجتماعی می‌داند که براساس کنش‌ها و پندارهای فرهنگی یک جامعه مشخص، آن را از دیگر جوامع متمایز می‌سازد. تفاوت قومیت با نژاد در «آموختنی بودن» ویژگی‌های قومی نظیر زبان، تاریخ، دین و پوشش خاص است. در این میان، قومیت‌گرایی نیز به تمایل به برتری دادن فرهنگ یا گروه قومی خود بر دیگر گروه‌ها اشاره دارد؛ در واقع، قوم‌گرایی پدیده‌ای است که در آن اعضای یک گروه قومی با تأکید بر تفاوت‌ها و تمایزات خود نسبت به گروه‌های دیگر، به دنبال دستیابی به اهداف یا امتیازات خاصی هستند.

با وجود تأکیدهای جدید بر چندفرهنگی و حقوق اقلیت‌ها، تجربیات جهانی، به‌ویژه در خاورمیانه، نشان می‌دهد که تفاوت‌های زبانی، مذهبی و قومی می‌توانند به تهدیدی بالقوه علیه امنیت ملی تبدیل شوند. در ایران، با وجود اشتراکات مذهبی، فرهنگی و ملی فراوان، تفاوت زبانی آذری‌ها در یک قرن اخیر مورد سوءاستفاده نخبگان قومی و دولت‌های متخاصم قرار گرفته و امنیت ملی و تمامیت ارضی کشور را در مقاطعی با مخاطرات جدی مواجه کرده است. پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و تشکیل جمهوری آذربایجان، تهدیدات قومیت‌گرایانه در منطقه به شدت افزایش یافته است.

تاریخ معاصر ایران نشان می‌دهد که در هر دوره‌ای که قدرت مرکزی تضعیف شده، مناطق قومی، از جمله آذربایجان، مورد سوءاستفاده نخبگان قومی و قدرت‌های بیگانه قرار گرفته‌اند. نمونه‌هایی از این دست شامل تشکیل فرقه دموکرات آذربایجان در دوران اشغال ایران توسط متفقین و تشکیل حزب جمهوری خلق مسلمان پس از انقلاب اسلامی با رویکردهای قوم‌گرایانه است.

در سه دهه اخیر، با استقلال جمهوری آذربایجان، تحولات قومیت‌خواهانه در این منطقه جدی‌تر شده است. اعتراضات و حواشی پیرامون مسائلی چون کاریکاتور روزنامه/ایران

(۱۳۸۵)، خشک شدن دریاچه ارومیه، پخش یک برنامه کودک در صداوسیما (۱۳۹۴)، مقاله روزنامه طرح نو درباره شاهنامه فردوسی (۱۳۹۵)، تظاهرات در حمایت از دولت باکو در جنگ قراباغ (۱۳۹۹، ۱۴۰۱)، شعارهای قومیتی و ضد هویت ملی در بازی‌های تیم تراکتورسازی، تجمع سالیانہ پان‌ترک‌ها در قلعه بابک و تشکیل «فراکسیون مناطق ترک‌نشین» در مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۵) از نمونه‌های بارز این تحرکات هستند. شواهد و اتفاقات اخیر نشان می‌دهند که تهدیدات امنیتی در آذربایجان رشد داشته است. در این منطقه، هر سه نوع کنش واگرایی قومی (تدافعی، تفاخری و تنافری) و هر سه نوع ناسیونالیسم قومی (فرهنگی، سیاسی و اقتصادی) قابل مشاهده است و اگر تدابیر اساسی برای مقابله با این تهدیدات اتخاذ نشود، فزونی آن‌ها می‌تواند به بحرانی‌تر شدن و امنیتی شدن مسئله ناسیونالیسم و قومیت‌گرایی در این منطقه منجر شود.

پرسش پژوهش

نکته جامانده در پژوهش‌های پیشین، عدم توجه به تدوین استراتژی‌هایی با رویکرد اقتصادی برای کاهش یا تعدیل چالش‌های قومی در این منطقه است؛ بنابراین، مسئله اصلی در پژوهش پیش رو، بررسی ضعف‌ها و قوت‌ها و فرصت‌ها و تهدیدات مسئله امنیت در آذربایجان ایران از منظر اقتصادی و سپس تدوین و ارائه استراتژی‌هایی برای کاهش تهدیدات امنیتی ناشی از چالش‌های قومی در این منطقه در ابعاد اقتصادی است. استراتژی، به برنامه عملیاتی مدون و طولانی مدتی اطلاق می‌شود که در راستای نیل به هدفی معین طراحی شده باشد. استراتژی، طرحی یکپارچه، جامع و منسجم برای حرکت در کوتاه‌ترین مسیر به سمت هدف با بیشترین استفاده از امکانات و منابع در دسترس است (انوری، ۱۳۸۱: ۳۵۶۹). استراتژی، طرحی قاطع، بدون توجه به قضاوت‌ها، ایدئولوژی‌ها و هنجارهای عاطفی و تنها متکی بر مفهوم «واقعیت مؤثر» است (سیف‌الدینی، ۱۴۰۳: ۲۱۷).

هدف اصلی این پژوهش، تدوین استراتژی‌های کاهش قوم‌گرایی در منطقه آذربایجان (با تمرکز بر استراتژی‌های اقتصادی) است و پرسش اساسی تحقیق پیش رو این است که استراتژی‌های کاهش قومیت‌گرایی در منطقه آذربایجان از منظر اقتصادی چیست؟ در پژوهش حاضر، برای پاسخ به پرسش اصلی تحقیق از چهارچوب تحلیلی سوات بهره گرفته می‌شود؛ به عبارت دقیق‌تر، در این تحقیق بررسی ابعاد، عوامل و مؤلفه‌های اقتصادی تأثیرگذار بر قومیت‌گرایی در منطقه آذربایجان و بررسی و تبیین ضعف‌ها، قوت‌ها، فرصت‌ها و تهدیدات پیش روی کاهش قوم‌گرایی در آذربایجان از منظر اقتصادی برای تدوین استراتژی‌ها مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

پیشینه پژوهش

محمدی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی پیمایشی درباره «گرایش به پان‌ترکیسم در مناطق آذری‌نشین ایران»، عواملی چون محتوای نامناسب مطبوعات، احساس محرومیت نسبی، رسانه‌های بیگانه، تحرکات نخبگان قومی، عدم تدریس زبان ترکی و برخورد با کنشگران قومی را در تقویت این گرایش مؤثر دانسته‌اند. آن‌ها برای کاهش پان‌ترکیسم، پیشنهاد می‌کنند که رسانه‌ها و مطبوعات با احترام به اقوام محتوا تولید کنند و اصول قانون اساسی در مورد اقوام بیش‌ازپیش رعایت و برای رفع محرومیت نسبی تلاش شود.

قاصد و همکاران (۱۳۹۸) در مطالعه‌ای کیفی با تمرکز بر ارومیه، عوامل سیاسی - اجتماعی مؤثر بر همگرایی قومی را بررسی کردند. نتایج نشان داد که ملی‌گرایی، اشتراک تاریخی، اشتراک دینی، امنیت و امید، مؤلفه‌های اصلی همگرایی در این شهرستان هستند. مردم ارومیه همگرایی را بر واگرایی ترجیح می‌دهند و امنیت، نقطه مرکزی و پیونددهنده تمامی این مؤلفه‌ها محسوب می‌شود.

عبدی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی درباره تحولات قومی آذربایجان پس از انقلاب، نشان می‌دهند که جریان‌های واگرا با برجسته‌سازی هویت قومی و القای محرومیت نسبی، به دنبال سازمان‌دهی جنبش‌های توده‌ای برای اهداف جدایی‌طلبانه هستند. این پژوهش همسویی جریان‌های داخلی با پان‌ترکیسم خارجی و تلاش برای ترویج گفتمان تجزیه‌طلبانه را آشکار می‌سازد. نوآوری این مقاله در ارائه مدل سه‌مرحله‌ای (تولید ادبیات، نفوذ در نخبگان، بسیج توده‌ای) برای تحلیل وضعیت قومیت‌گرایی در فضای واقعی و مجازی آذربایجان است.

دعاگویان (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «آسیب‌شناسی انتظامی و امنیتی تنوع قومی پان‌ترکیسم و پان‌کردیسم در استان آذربایجان غربی (شهر ارومیه)» معتقد است که تشدید قومیت‌گرایی در کاهش انسجام و وحدت استان، کاهش امنیت اجتماعی، تشدید اختلاف قومی بین مسئولان، ایجاد دسته‌های سیاسی تندرو قومی، تشدید فعالیت شبکه‌های ماهواره‌ای و تبلیغات آنان در مورد وضعیت نامناسب اقوام، جاسوسی برای بیگانگان، بروز معضل تروریسم و تضعیف فرصت‌های شغلی و گسترش بیکاری و مشکلات معیشتی در استان آذربایجان غربی نقشی فزاینده و مؤثر دارد.

تدین‌راد و نجف‌پور (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «اثر احساس تبعیض سیاسی و اجتماعی بر رفتار سیاسی ملی‌گرایانه و قوم‌گرایانه؛ مطالعه موردی قومیت‌های ساکن اهواز»، که با روش پیمایشی انجام پذیرفته، در پی یافتن پاسخ این پرسش اصلی بوده‌اند

که احساس تبعیض سیاسی و اجتماعی چه تأثیری بر رفتار ملی‌گرایانه و قوم‌گرایی سیاسی دارد؟ نتایج مطالعات و پیمایش که در شهر اهواز صورت گرفته حاکی از آن است که احساس تبعیض سیاسی هم مشارکت ملی‌گرایانه سیاسی و هم مشارکت قوم‌گرایانه را تشدید می‌کند؛ درحالی‌که احساس تبعیض اجتماعی باعث کاهش مشارکت ملی‌گرایانه سیاسی و افزایش تحرکات قومیت‌گرایانه سیاسی خواهد شد.

نتایج پژوهش باقری‌نیا و همکاران (۱۴۰۲) با عنوان بررسی «الزامات سیاست‌گذاری قومی در جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر عصر جهانی‌شدن»، که با روش توصیفی تحلیلی و روش گردآوری داده کتابخانه‌ای و با فرض اینکه الگوی وحدت در کثرت براساس ایرانیت و اسلامیت می‌تواند به‌عنوان رکن اساسی توسعه همه‌جانبه در سیاست‌گذاری قومی مورد استفاده قرار گیرد صورت پذیرفته، نشان می‌دهد که مؤلفه‌هایی همچون ثبات مدل شهروندی به‌عنوان اساس سیاست، به‌کارگیری نخبگان بومی در مشاغل و مناصب مربوط به همان منطقه، احترام به تنوع فرهنگی و راهکارهای اقتصادی در مسیر سیاست‌گذاری در حوزه قومیت با عنایت به پدیده جهانی‌شدن می‌تواند از اهمیت بالایی برخوردار باشد.

عبدی و مقصودی (۱۳۹۲) در مقاله «همگرایی در آذربایجان»، با رویکردی ترکیبی به تحلیل عوامل همگرایی و واگرایی در آذربایجان ایران می‌پردازند. نوآوری اصلی پژوهش، تلفیق چهارچوب ژئوپلیتیک با تحلیل آماری و ارائه تحلیلی چندبعدی (تاریخی، فرهنگی، سیاسی) است که از تقلیل‌گرایی مرسوم در مطالعات قومی اجتناب می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهد همگرایی ملی در آذربایجان ریشه‌ای کهن دارد و مبتنی بر پیوندهای تاریخی، اشتراک مذهبی، هویت ایرانی، تعاملات سرزمینی و مشارکت سیاسی - اقتصادی است؛ درحالی‌که واگرایی پدیده‌ای عارضی، بیشتر برون‌زا و متکی به فعالیت نخبگان قوم‌گرا، مداخلات خارجی، به‌کارگیری رسانه‌های فراملی و القای احساس محرومیت نسبی است. نویسندگان تأکید می‌کنند که عوامل واگرا فاقد پایگاه تاریخی ریشه‌دارند و در چهارچوب نظریه‌های ابزاری نخبگان و ژئوپلیتیک قومی قابل تحلیل هستند.

هیثرو و ریکو (۲۰۱۹)، در مقاله‌ای با عنوان «بحران اقتصادی و دیدگاه ناسیونالیستی: قرائن تجربی از اسپانیا»، به بررسی اثرات بحران‌های داخلی اقتصادی بر گرایش اسپانیایی‌ها به ملی‌گرایی یا ملیت پرداخته و آن را از طریق پیمایش محک زده‌اند. یافته‌های پیمایش و مطالعات حاکی از تفاوت نتایج در میان اقشار مختلف است. به‌صورتی‌که در مواجهه با بحران‌های اقتصادی، گرایش‌های ملی‌گرایانه در میان مردمان طبقه فرودست بیشتر شده؛ اما در میان مردمان طبقه متمول کاهش می‌یابد.

صدقی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهش «واکاوی راهبردی مسئله واگرایی قومی در ایران؛ محرومیت نسبی عامل واگرایی قومی»، با مطرح نمودن این پرسش که «عامل اصلی واگرایی در ایران امروز چیست و راهبرد عبور از آن کدام است؟»، اقتدار کشور همراه با توسعه‌ی همه‌جانبه‌ی آن را بهترین راه برای از میان رفتن حس تبعیض موجود در میان اقوام می‌دانند.

رویکردهای نظری

در بخش رویکرد نظری، مقاله به مبانی و چهارچوب‌های نظری مرتبط با موضوع پژوهش پرداخته است تا زمینه‌ای علمی برای به دست آوردن یافته‌ها و تحلیل آن‌ها فراهم شود. رویکرد نظری به منزله ستون فکری تحقیق عمل می‌کند و به پژوهشگر کمک می‌کند تا با درک دقیق‌تر نظریه‌ها، اصول و مفاهیم کلیدی، مسئله مورد بررسی را در چهارچوبی منسجم تفسیر و تحلیل کند. در این راستا، انتخاب نظریه‌ها و مبانی علمی متناسب با موضوع پژوهش امکان بررسی نظام‌مند، منطقی و هدفمند نقاط ضعف و قوت داخلی و فرصت‌ها و تهدیدات خارجی در حوزه کاهش قومیت‌گرایی در آذربایجان را فراهم می‌کند.

۱- رهیافت اقتصاد سیاسی

در عالم سیاست و بررسی پدیده‌های اجتماعی، همه مسائلی که فقط سیاسی یا اجتماعی به نظر می‌رسند، اقتصادی نیز هستند و درعین حال، همه موضوعاتی که تنها اقتصادی به نظر می‌رسند نیز خاستگاه و یا ریشه‌ای سیاسی، اجتماعی یا فرهنگی دارند؛ بنابراین، هر تحلیل و واکاوی که به بررسی جداگانه و بدون در نظر گرفتن این نکته مهم انجام پذیرد، تحلیلی کامل و گویای همه زوایای موجود نخواهد بود. به همین سبب، رویکرد و رهیافتی میان‌رشته‌ای با نام اقتصاد سیاسی پدید آمده است که در تکاپوی بررسی مسائل از طریق واکاوی برهم‌کنش ساحت‌های سیاسی، اقتصادی، امنیتی و فرهنگی، اجتماعی در پدید آمدن یک موضوع و یا در جهت برون‌رفت از یک بحران است. نقش مهم و تأثیر بسزای اقتصاد و فرهنگ و اجتماع بر یکدیگر و همچنین، تأثیر همه این حوزه‌ها بر مسئله‌ی امنیت قابل کتمان نیست.

در میان نظریه‌پردازان این رهیافت، آنتونی دی. اسمیت (۱۳۹۵) اعتقاد دارد که تنها در شرایطی که «بی‌عدالتی و نابرابری‌های اقتصادی منطقه‌ای با جای‌گیری گروه‌های خاص قومی توأمان گردد»، ممکن است که جنبش‌های واگرایانه هویتی به وجود آید. این جنبش قومی نیز تنها یک جنبش منطقه‌ای نیست و بیشتر دارای خواسته‌های سیاسی است و نابرابری‌های اقتصادی تنها اهرمی برای مقاصد سیاسی به حاشیه رانده شده و یا سرکوب شده آن گروه قومی است.

ارنست گلنر در کتاب تفکر و تغییر (۱۹۶۴)، هرچند که دنیای مدرن و فرهنگ نوین زبانی در عصر جدید را علت اصلی هویت‌خواهی می‌داند؛ اما درعین حال، به نقش شتاب‌دهنده‌ی «توسعه‌ی نابرابر» در ایجاد تنش‌های قومی تأکید می‌نماید و معتقد است که ناسیونالیسم، ملت را به وجود می‌آورد و این روند معکوس نیست (اسمیت، ۱۳۹۵: ۶۳ و ۶۴). تأکید گلنر بر رابطه پیوسته ناسیونالیسم و قومیت‌گرایی با مدرنیته و به خصوص صنعتی شدن است. او اعتقاد دارد که در گذار از وضعیت سنتی به وضعیت مدرن، همگان در برهه‌ای خود را قربانی تبعیض می‌پندارند و این برداشت در میان گروه‌های اقلیت باعث بروز بحران‌های هویتی تدافعی خواهد شد.

مایکل هچتر با انتشار کتاب *استعمار داخلی* درباره پدیده‌ی تعارضات قومی معتقد بود همان‌گونه که کشورهای مرکز، کشورهای پیرامونی و نیمه‌پیرامونی را مورد استثمار قرار می‌دهند، در کشورهای پیرامونی نیز همین اتفاق به صورت داخلی به وجود آمده و تضادهای قومیتی به علت برقراری رابطه مرکز پیرامون، در درون این کشورها شکل می‌گیرد (اوزکریمی، ۲۰۰۰: ۵۸).

هچتر معتقد است صنعتی شدن مرکز یک قلمرو، به توسعه ملی متوازن منجر نمی‌شود؛ بلکه مرکز با استثمار حاشیه «غیرخودی» در داخل مرزها، مدرنیزاسیون نامتوازنی ایجاد می‌کند. این امر به توسعه‌یافتگی مرکز و عقب‌ماندگی، فقر و محرومیت پیرامون در تمامی ابعاد می‌انجامد. مرکز با وضع قوانین به نفع خود، این استثمار را تحکیم می‌کند و منجر به شکل‌گیری طبقه پیشرفته مرکزی و طبقه محروم پیرامونی می‌شود. این نابرابری حتی به تبعیض در دستیابی به نقش‌های عالی نیز سرایت می‌کند که هچتر از آن به عنوان «تقسیم کار فرهنگی» یاد می‌کند.

ایمانی دارستانی (۱۴۰۱) در پژوهشی درباره اقتصاد سیاسی قومیت در آذربایجان، نشان می‌دهد که برخلاف نظریه هچتر، احساس تبعیض و محرومیت نسبی بالا در میان جامعه آذری مورد مطالعه، با واقعیت‌های آماری همخوانی ندارد. آمارها نشان‌دهنده توسعه‌یافتگی بالاتر منطقه آذربایجان از میانگین کشوری است و این احساس تبعیض، بیشتر ریشه‌ای ذهنی دارد؛ بنابراین، در تبیین مسائل قومی در ایران و خاورمیانه، باید با احتیاط به نظریات رهیافت اقتصاد سیاسی تکیه کرد.

۲- جهانی شدن و بروز بحران هویت

در یک تعریف کلی از مفهوم جهانی شدن، می‌توان آن را سلسله فعل و انفعالات پیچیده‌ای قلمداد کرد که طی آن حاکمیت‌ها و دولت‌های ملی چنان به یکدیگر وابسته می‌شوند که

در عمل، اعتبار مفهوم حاکمیت ملی دچار اشکال می‌گردد و استقلال و اختیار عمل دولت را تحت الشعاع قرار می‌دهد. با این حال، برخلاف دولت ملی که قدرت و به‌عبارت دقیق‌تر، اعتبار معنایی‌اش با فرایند جهانی‌شدن زیر سؤال رفته و یا دچار اشکال می‌شود، هویت‌ها و نهادهای فراملی و فروملی با این فرایند، قدرت و اعتباری فزاینده می‌یابند.

علی‌رغم باور اندیشمندان مکتب نوسازی مانند دورکیم و پارسونز، که اعتقاد داشتند با برآمدن عصر نوسازی و پیشرفت صنعتی، هویت‌های قومی رنگ می‌بازند و در یک گروه بزرگ ملی ادغام می‌شوند و جوامع همگن‌تری خواهیم داشت، با پیشرفت و توسعه صنعتی، نه تنها منازعات قومی فروکش نکرد، بلکه تشدید شد (محمدی و همکاران، ۱۴۰۰: ۵۸)؛ به‌عبارت روشن‌تر، جهانی‌شدن یک واگرایی هویتی در سطح ملی و یک همگرایی هویتی در سطح فراملی و جهانی ایجاد می‌کند که هر دو این‌ها با تقویت یکدیگر، هویت ملی را دچار مشکلات اساسی می‌کنند.

۳- احساس محرومیت نسبی

رابرت گر معتقد است محرومیت نسبی عبارت است از اختلاف منفی میان انتظارات مشروع و واقعیت. از نظر گر، هرچه امکانات پیشرفت و ارتقا در افراد و گروه‌های مرجع دیگر بیشتر باشد، نوعی احساس بی‌عدالتی نسبی به‌وجود می‌آید. همچنین، هرچه امکان دستیابی به ارزش‌های موردنظر یا ارتقای اجتماعی کمتر باشد، محرومیت نسبی نیز افزایش پیدا می‌کند (رفیع‌پور، ۱۳۹۴: ۴۵)؛ به‌عبارت دیگر، احساس محرومیت نسبی زمانی شکل می‌گیرد که فرد یا گروه اجتماعی، خود را در مقایسه با دیگران، محروم‌تر از آنچه «حق» خود می‌پندارد درک کند. این محرومیت ممکن است جنبه‌های اقتصادی، سیاسی یا اجتماعی داشته باشد. به باور گر، احساس محرومیت نسبی می‌تواند محرک اصلی بسیاری از جنبش‌های اجتماعی، اعتراضات و رفتارهای جمعی باشد؛ چراکه افراد و گروه‌هایی که خود را در وضعیت محروم‌تر تصور می‌کنند، تمایل بیشتری برای تغییر شرایط دارند (گر، ۱۹۷۱: ۲۴).

قومیت‌گرایی معمولاً در جوامعی که احساس محرومیت نسبی میان گروه‌های قومی وجود دارد تشدید می‌شود. تعامل قومیت‌گرایی با محرومیت نسبی به شکلی است که وقتی یکی از گروه‌های قومی، وضعیت نامطلوب خود را ناشی از تبعیض یا بی‌عدالتی توسط گروهی دیگر تصور کند، شکاف‌های اجتماعی عمیق‌تر می‌شود و تمایل به سیاست‌های هویت‌گرایانه افزایش می‌یابد.

۴- ملت‌سازی و تأمین کالاهای عمومی

در میان متفکران، اجماعی در تعریف مفهوم «ملت‌سازی» وجود ندارد؛ اما در تعریف

بیشتر اندیشمندان، کلیدواژه «یکی‌بودگی ملی» دیده می‌شود که مقصود از این عبارت آن است که مردمان، فراتر از خاستگاه‌های قومیتی، محلی و دیگر شاخص‌های هویتی، خود را عضو یک اجتماع ملی بدانند و به آن وفادار و باورمند باشند.

رویکردهای گوناگونی در چگونگی شکل‌گیری ریشه‌ها و یا پیامدهای ملت‌سازی به چشم می‌خورد. در این میان، افرادی که تحت‌تأثیر آثار و آرای استین روکان هستند، مردم‌سالاری و دولت رفاه را هم از ابزارهای ملت‌سازی می‌دانند و هم از پیامدهای آن. در دسته‌ای دیگر از پژوهش‌ها که متأثر از تفکرات ریچارد بندیکس است، مفهوم ملت‌سازی از منظر روابط قدرت میان مردم و دولت تحلیل می‌گردد و بر نقش اقتدار و زور دولت و همچنین، ارجحیت منافع و تصمیمات عمومی بر خصوصی در ازای دریافت حقوق عمومی تأکید می‌شود؛ به عبارت دیگر، در این رویکرد، خاستگاه‌های فروملی اهمیتی ندارند، بلکه همه مردمان شهروند هستند و به‌ازای روابطی که با دولت برقرار نموده‌اند و «تبادلی» که میان شهروندان و دولت وجود دارد، از حقوق شهروندی و عمومی برخوردار می‌شوند (ویمر، ۱۴۰۲: ۵۳ و ۵۴).

ویمر معتقد است کشورهایی که از گذشته دارای دولت مرکزی بوده‌اند و سنت تمرکز اداری دارند، هم در تأمین کالاهای عمومی و هم در تشکیل اتحادهای فراقومی و فرامحلی و متعاقباً در پروسه ملت‌سازی، قدرتمندتر عمل می‌کنند و در نتیجه، رابطه بهتری میان شهروندان و حاکمیت وجود خواهد داشت که هم باعث احساس وفاداری شهروندان نسبت به حکومت و هم حمایت آنان از سیاسیون خواهد شد. در چنین شرایطی، تعاملات ناشی از تمایزات نیست و قومیت مفهومی جدی در سیاست نخواهد بود و در نهایت، احتمال تجزیه و جنگ داخلی در کشور کاهش خواهد یافت. این شرایط باعث می‌شود که شهروندان احساس یکی‌انگاری و تقدیر سیاسی مشترک در یک هم‌زیستی ملی داشته باشند (ویمر، ۱۴۰۲: ۲۱).

ویمر با تأکید بر اهمیت فرایند ملت‌سازی و وحدت درونی یک جامعه در تبیین، دلایل اهمیت فرایند ملت‌سازی را بیان می‌کند که این فرایند بستر آرامش و پیشرفت اقتصادی را مهیا می‌سازد؛ درحالی‌که عدم تحقق آن ممکن است باعث بروز جنگ داخلی و شورش‌های مسلحانه شود. ازسوی دیگر، با طرد قومی، رشد اقتصادی محقق نمی‌گردد و بررسی شواهد گوناگون نشان می‌دهد که برخلاف ادعاها، شرط توسعه اقتصادی، وحدت سیاسی و یکپارچگی ملی است و نه بازار آزاد مبتنی بر رهنمودهای اجماع واشنگتن (ویمر، ۱۴۰۲: ۲۶).

تهدیدات اقتصادی در عصر حاضر، پیچیده‌ترین و دشوارترین نوع تهدید به‌شمار می‌روند و علی‌رغم اینکه به‌ظاهر، به‌صورت مستقیم بر ایدئولوژی و اساس فیزیکی یک

کشور اثر نمی‌گذارند، از آن جهت که عواقب این نوع تهدیدات تنها در حوزه اقتصاد نمانده و به سایر حوزه‌ها سرایت می‌کنند، حتی در کشورهایی که اولویتشان رفاه و یا اهداف اقتصادی نیست، تهدیدات اقتصادی و تحولات و دگرگونی‌های حوزه اقتصاد به یک چالش جدی برای امنیت ملی بدل شده است (روحانی، ۱۳۸۹: ۴۴).

به‌نظر ویمر، اگر دولتی فاقد توان تأمین و ارائه کالاهای عمومی بوده و یا در آن دچار ضعف باشد، مجبور خواهد بود حلقه دریافت‌کنندگان این کالاها را محدود سازد که این امر منجر به شکل‌گیری رابطه‌ی حامی‌پروری خواهد شد؛ به عبارت دیگر، هریک از افراد ذی‌نفوذ و نخبگان سیاسی، خود را ملزم به ارائه خدمات و امکانات به دسته‌ی قومی و تباری خود می‌داند و جدالی قومی به‌وقوع خواهد پیوست (ویمر، ۱۴۰۲: ۵۹ و ۶۰).

همان‌طور که اشاره شد، هنگامی که دولت ملی در برآورده ساختن نیازهای مردمان، چه گروه‌های قومی و چه دسته‌های طبقاتی، ناتوان شود و وابستگی و هزینه عدم تبعیت از هنجارهای موردنظر دولت‌ها برای افراد در یک اجتماع کاهش یابد، با احتساب سود بیشتر نافرمانی که ممکن است در گروه‌های طبقاتی منجر به تحولات وسیع اجتماعی و یا ایجاد جنبش‌های طبقاتی گردد و یا در گروه‌های قومی منجر به بسیج آن‌ها، درخواست فدرالیسم، خودمختاری و یا تجزیه شود، میل به عدم پیروی از هنجارها و محدودیت‌های مدنظر دولت فزونی می‌یابد.

۵- نظریه منافع نخبگان؛ پل براس

ابزارگرایان معتقدند تمایلات هویتی قومی و گرایش‌های سیاسی در واکنش به دخالت الیت‌های سیاسی و شرایط متغیر به شکلی پیوسته در حال شکل‌گیری مجدد و بازتعریف هستند (میرزایی، ۱۳۹۹: ۴۰ و ۴۱). در این میان، پل براس ملی‌گرایی و هویت‌خواهی قومی را ناشی از اغراض نخبگان دانسته و معتقد است که الیت‌های قومی با بهره‌گیری از منابع فرهنگی در یک اجتماع قومی، عاملی در شیوه شکل‌گیری هویت‌های قومی گردیده و در مواقع لزوم، از آن برای کسب حداکثری منافع و یا قدرت سیاسی استفاده می‌نمایند.

پل براس هویت‌خواهی‌های ملی و قومی را نهضت‌هایی سیاسی می‌داند که نخبگان برای کسب قدرت، ثروت و جایگاه، با بسیج مردم براساس خاستگاه قومی، از آن‌ها بهره می‌برند. نظریه او بر سه اصل استوار است. اصل اول تأکید دارد سیاسی شدن هویت‌ها تنها در شرایط خاصی رخ می‌دهد که نیازمند شناسایی دقیق است؛ براساس اصل دوم، منازعات قومی نه از تفاوت‌های فرهنگی، بلکه از رقابت نخبگان در محیط‌های اقتصادی

و سیاسی نشئت می‌گیرد و طبق اصل سوم، نقش نخبگان در تعریف و تداوم هویت قومی حیاتی است و این فرایند برگشت‌پذیر است (براس، ۱۹۹۱: ۱۳).

پل براس معتقد است، هنگامی که الیت‌های در حال رقابت بر سر منافع، دارای دستگاهی نظام‌مند و یا ابزارهای مشخصی برای خشونت در جهت کسب قدرت نباشند، نمادها را دستمایه‌ی دعاوی خود قرار می‌دهند و آنگاه که خاستگاه این نخبگان تمایزی زبانی، فرهنگی و یا مذهبی با دیگر طرف‌های رقابت داشته باشد، نمادهای مورد استفاده این نخبگان تمایزات هویتی آنان خواهد بود (براس، ۱۹۹۱: ۲۷۵).

براس تأکید دارد که نخبگان قومی برای شدت‌بخشیدن به تحرکات هویتی و بسیج توده‌های قومی در جهت کسب قدرت و منافع خود، با بزرگنمایی تبعیض‌های جزئی و برخی تمایزات منطقه‌ای، از منظر توسعه و تکیه موردی بر آنها، سعی در القای یک نابرابری وسیع منطقه‌ای و تبعیضات گسترده علیه قومیتی که آن را رهبری می‌کنند دارند (براس، ۱۹۹۱: ۲۹۳).

براس همچنین معتقد است که یک گروه قومی در صورتی به‌مثابه یک پایگاه اجتماعی تلقی خواهد شد که پا از رقابت نخبگانی فراتر گذاشته و وارد یک رقابت قومیتی برای فرصت‌ها و منابع اقتصادی یا قدرت سیاسی شود؛ اما آمال بیان‌شده در آخر باز هم به موضوعات سیاسی وابسته خواهد بود. بر همین اساس، براس تأکید دارد که دول واحد‌ای که دارای اقلیت‌های خاص متمرکز در درون خود هستند، در صورتی که نیازها و خواست‌های سیاسی این اقلیت‌ها را به شکلی درخور حل نمایند، در ادامه با بحران‌هایی که به تمرکز سیاسی و اداری آنان خدشه وارد خواهد کرد مواجه می‌شوند (اوزکریملی، ۱۳۸۳: ۱۴۰).

روش تحقیق

تحقیق پیش رو یک تحقیق کاربردی است که با استفاده از تحقیقات بنیادی، در راستای برطرف نمودن نیازها و ارتقای رفاه و آسایش انجام می‌شود. این تحقیق از نوع کاربردی عملی است و به دنبال بحران‌زدایی و حل بحران در سیستم، به منظور بازگشت به شرایط طبیعی است. روش تحقیق پیش رو آمیخته (کتابخانه‌ای و پیمایشی) است. پیمایش در این پژوهش براساس روش نمونه‌گیری هدفمند از تعداد ۳۰ نفر از نخبگان حوزه قومیت انجام شده و داده‌ها و نتایج به‌دست‌آمده در پایان مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

در این پژوهش، به منظور شناسایی و تحلیل عوامل درونی و بیرونی مؤثر بر موضوع مورد مطالعه، از چهارچوب تحلیلی سوات استفاده شده است. روش سوات یکی از

یافته‌های پژوهش

در این بخش، با توجه به چهارچوب تحلیلی سوات، ضمن ارائه و بررسی نقاط ضعف و قوت داخلی و تهدیدات و فرصت‌های خارجی موضوع کاهش قومیت‌گرایی در آذربایجان با تأکید بر رویکردهای اقتصادی، که از طریق مطالعات نظری و پیمایش هدفمند نخبگانی به دست آمدند، با توجه به نظرات کارشناسان و خبرگان، ضریب اهمیت و وزن هر یک از داده‌ها تعیین خواهد شد و سپس به ارائه استراتژی‌ها در چهار حوزه راهبردهای قوت - تهدید، قوت - فرصت، ضعف - تهدید و ضعف - فرصت پرداخته خواهد شد. در جداول ارائه‌شده وضعیت استراتژی‌ها با توجه به ضریب نزدیکی ارائه خواهد شد. در محاسبه وزن راهبردها به منظور همگرایی با مفهوم اثر ترکیبی در تحلیل استراتژیک و حفظ تناسب بین استراتژی‌های ساده و پیچیده، از روش ترکیبی با تقسیم بر جذر تعداد عوامل استفاده گردید.

۱- نقاط قوت

در این بخش، چهار عامل نسبت درآمد به هزینه قابل قبول در استان‌های با اکثریت آذری‌نشین، وضعیت قابل قبول توسعه در منطقه آذربایجان نسبت به سایر نواحی کشور، توان بالای بخش‌های کشاورزی، معدن و صنعت منطقه آذربایجان و ظرفیت بالا در حوزه نخبگان و تحصیل‌کردگان مورد شناسایی قرار گرفتند که در این میان، ضرایب اهمیت و وزن هر عامل با توجه به نظرات خبرگان در جدول شماره ۱ مشخص شد. ظرفیت بالا در حوزه نخبگان و تحصیل‌کردگان دارای بالاترین وزن و ضریب اهمیت در میان سایر نقاط قوت است.

جدول شماره ۱. نقاط قوت اقتصادی در حوزه کاهش قوم‌گرایی در آذربایجان

شماره	نقطه قوت	ضریب اهمیت (۱-۹)	وزن داده	رتبه اهمیت نهایی	نام شاخص
۱	نسبت درآمد به هزینه قابل قبول	۶	۰/۲۳۱	۳	S ₁
۲	وضعیت قابل قبول توسعه در منطقه	۷	۰/۲۶۹	۲	S ₂
۳	توان بالای بخش‌های کشاورزی، معدن و صنعت منطقه	۵	۰/۱۹۲	۴	S ₃
۴	ظرفیت بالا در حوزه نخبگان و تحصیل‌کردگان	۸	۰/۳۰۸	۱	S ₄
	جمع	۲۶	۱		

۲- نقاط ضعف

در این بخش، هفت عامل عدم توسعه متوازن درون‌استانی و درون‌منطقه‌ای، وجود احساس تبعیض بالا در میان ساکنان منطقه، مدیریت‌های ناکارآمد و فاسد و عدم تحقق برنامه‌های توسعه، نرخ مهاجرت بالا از روستا به شهر و از شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ، عدم ادغام مناسب نقاط مختلف کشور از منظر اقتصادی، وجود تفکرات جزیره‌ای در میان برخی مسئولان و صاحبان ثروت رانتهی مورد شناسایی قرار گرفتند که در این میان، ضرایب اهمیت و وزن هر عامل باتوجه به نظرات خبرگان در جدول ۲ مشخص گردید. نقش صاحبان ثروت رانتهی در تحریک احساسات قوم‌گرایانه دارای بالاترین وزن و ضریب اهمیت در میان سایر نقاط ضعف است.

جدول شماره ۲. نقاط ضعف اقتصادی در حوزه کاهش قوم‌گرایی در آذربایجان

شماره	نقطه ضعف	ضریب اهمیت (۱-۹)	وزن داده	رتبه اهمیت نهایی	نام شاخص
۱	عدم توسعه متوازن درون‌استانی و درون‌منطقه‌ای	۷	۰/۱۴۶	۳	W ₁
۲	وجود احساس تبعیض	۸	۰/۱۶۷	۲	W ₂
۳	مدیریت‌های ناکارآمد و فاسد و عدم تحقق برنامه‌های توسعه	۶	۰/۱۲۵	۵	W ₃
۴	نرخ مهاجرت بالا از روستا به شهر و از شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ	۶	۰/۱۲۵	۵	W ₄
۵	عدم ادغام مناسب نقاط مختلف کشور از منظر اقتصادی	۵	۰/۱۰۴	۶	W ₅
۶	وجود تفکرات جزیره‌ای در میان برخی مسئولین	۷	۰/۱۴۶	۳	W ₆
۷	نقش صاحبان ثروت رانتهی در تحریک احساسات قوم‌گرایانه	۹	۰/۱۸۸	۱	W ₇
	جمع	۴۸	۱		

۳- تهدیدها

در این بخش، هفت عامل تحریم‌های اقتصادی غرب، خروج سرمایه کشور به کشورهای همسایه، پیشرفت‌های اقتصادی کشورهای همسایه و ایجاد احساس عقب‌ماندگی، تورم‌های طولانی‌مدت، القای وجود تبعیض اقتصادی از طرف رسانه‌های بیگانه و نخبگان قومی، عدم امکان اقدام به کنش و واکنش درست و به‌موقع نسبت به تهدیدات قومی باتوجه به وضعیت بین‌المللی و تحریم‌ها و ردپای سرمایه و نفوذ

خارجی در ایجاد چالش‌های قومی در کشور مورد شناسایی قرار گرفتند که در این میان، باتوجه به ضرایب اهمیت و وزن هر عامل به نظرات خبرگان در جدول ۳، مشخص شد که القای وجود تبعیض اقتصادی از طرف رسانه‌های بیگانه و نخبگان قومی دارای بالاترین وزن و ضریب اهمیت در میان سایر تهدیدات است.

جدول شماره ۳. تهدیدات اقتصادی در حوزه کاهش قوم‌گرایی در آذربایجان

شماره	تهدیدها	ضریب اهمیت (۱-۹)	وزن داده	رتبه اهمیت نهایی	نام شاخص
۱	تحریم‌های اقتصادی غرب	۸	۰/۱۷۰	۲	T ₁
۲	خروج سرمایه کشور به کشورهای همسایه	۴	۰/۰۸۵	۷	T ₂
۳	پیشرفت‌های اقتصادی کشورهای همسایه و ایجاد احساس عقب‌ماندگی	۵	۰/۱۰۶	۶	T ₃
۴	تورم‌های طولانی‌مدت و درج‌زدن کشور از نظر اقتصادی	۷	۰/۱۵۰	۴	T ₄
۵	القای وجود تبعیض اقتصادی از طرف رسانه‌های بیگانه و نخبگان قومی	۹	۰/۱۹۱	۱	T ₅
۶	عدم امکان اقدام به کنش و واکنش درست و به‌موقع نسبت به تهدیدات قومی باتوجه به وضعیت بین‌المللی و تحریم‌ها	۸	۰/۱۷۰	۳	T ₆
۷	ردپای سرمایه و نفوذ خارجی در ایجاد چالش‌های قومی در کشور	۶	۰/۱۲۸	۵	T ₇
	جمع	۴۷	۱		

۴- فرصت‌ها

در این بخش، سه عامل مرز مشترک با پنج حاکمیت سیاسی، موقعیت ترانزیتی منحصربه‌فرد و ظرفیت بالا برای سرمایه‌گذاری مورد شناسایی قرار گرفتند که در این میان، ضرایب اهمیت و وزن هر عامل باتوجه به نظرات خبرگان در جدول ۴ مشخص گردید. مرز مشترک با پنج حاکمیت سیاسی، دارای بالاترین وزن و ضریب اهمیت در میان سایر فرصت‌هاست.

جدول شماره ۴. فرصت‌های اقتصادی در حوزه کاهش قوم‌گرایی در آذربایجان

شماره	فرصت	ضریب اهمیت (۱-۹)	وزن داده	رتبه اهمیت نهایی	نام شاخص
۱	مرز مشترک با پنج حاکمیت سیاسی	۶	۰/۴۲۹	۲	O ₁
۲	موقعیت ترانزیتی منحصربه‌فرد	۵	۰/۳۵۷	۳	O ₂
۳	ظرفیت بالا برای سرمایه‌گذاری	۳	۰/۲۱۴	۱	O ₃
	جمع	۱۴	۱		

۵- استراتژی‌های قوت - تهدید^۱

در این بخش، چهار استراتژی تبیین اولویت توسعه اقتصادی در اداره کشور نسبت به سایر مسائل در سطح کلان مدیریتی، رفع تحریم‌ها و ادغام هرچه سریع‌تر کشور در اقتصاد جهانی، برخورد قاطعانه با فساد، رانت و ثروت‌های رانتی با اولویت منطقه آذربایجان و تعقیب، شناسایی و برخورد با جریان مالی حامی پان‌ترکیسم و واگرایی قومی و جلوگیری از خروج آسان سرمایه از کشور مورد شناسایی قرار گرفتند که در این میان، وزن و ضریب نزدیکی هر استراتژی با توجه به وزن عوامل منتهی به آن در جدول ۵ مشخص گردید. رفع تحریم‌ها و ادغام هرچه سریع‌تر کشور در اقتصاد جهانی دارای بیشترین وزن و بالاترین ضریب نزدیکی به وضعیت ایدئال در میان سایر استراتژی‌ها در این بخش است.

جدول شماره ۵. استراتژی‌های رقابتی در حوزه کاهش قوم‌گرایی در آذربایجان با رویکرد اقتصادی

قدرت-تهدید استراتژی	مورد استفاده عوامل	تعداد عوامل (وزن مجموعه اوزان مجذور)	ضریب نزدیکی	ایدئال	ضد ایدئال	وضعیت استراتژی
تبیین اولویت توسعه اقتصادی در اداره کشور نسبت به سایر مسائل در سطح کلان مدیریتی کشور	$S_3+S_4+T_1+T_3+T_4+T_6$	۰/۴۴۶	۰/۶۰۹	۰/۵۱۲	۰/۳۶۳	اجرا با نظارت
رفع تحریم‌ها و ادغام هرچه سریع‌تر کشور در اقتصاد جهانی	$S_2+S_3+S_4+T_1+T_3+T_4+T_5+T_6$	۰/۵۴۹	۰/۸۰۲	۰/۵۶۹	۰/۴۶۸	اجرای فوری
برخورد قاطعانه با فساد، رانت و ثروت‌های رانتی به‌ویژه در منطقه آذربایجان و تعقیب، شناسایی و برخورد با جریان مالی حامی پان‌ترکیسم و واگرایی قومی	$S_1+S_2+S_3+T_2+T_5+T_7$	۰/۴۴۶	۰/۲۶۲	۰/۵۴۵	۰/۴۱۱	اجرا با اصلاحات کارشناسانه
جلوگیری از خروج آسان سرمایه از کشور	$S_3+S_4+T_1+T_2+T_3+T_7$	۰/۴۰۲	۰/۲۶۲	۰/۵۱۲	۰/۳۶۳	اجرا با اصلاحات کارشناسانه

۶- استراتژی‌های قوت - فرصت^۱

در این بخش، سه استراتژی تقویت محورهای ترانزیتی در شمال غرب کشور با تأکید بر مرز ارمنستان، تقویت تبیین وضعیت مطلوب منطقه نسبت به دیگر نقاط کشور و تقویت مزیت‌های اقتصادی منطقه و ایجاد مناطق ویژه اقتصادی، جهت توسعه صادرات، رونق تجارت و ادغام بیشتر اقتصاد منطقه در اقتصاد کشور مورد شناسایی قرار گرفتند که در این میان، وزن و ضریب نزدیکی هر استراتژی در جدول ۶ مشخص شد. تقویت محورهای ترانزیتی در شمال غرب کشور با تأکید بر مرز ارمنستان، دارای بالاترین ضریب نزدیکی به وضعیت ایدئال در میان سایر استراتژی‌ها در این بخش است.

جدول شماره ۶. استراتژی‌های تهاجمی در حوزه کاهش قوم‌گرایی در آذربایجان با رویکرد اقتصادی

وضعیت استراتژی	ضد ایدئال	ایدئال	ضریب نزدیکی	وزن	عوامل مورد استفاده	استراتژی قوت - فرصت
اجرای فوری	۰/۴۴۰	۰/۶۳۲	۰/۶۵۱	۰/۵۶۵	S ₃ +O ₁ +O ₂	تقویت محورهای ترانزیتی در شمال غرب کشور با تأکید بر مرز ارمنستان
اجرا با اصلاحات کارشناسانه	۰/۳۶۸	۰/۵۸۱	۰/۲۰۶	۰/۴۱۲	S ₁ +S ₂ +O ₃	تقویت تبیین وضعیت مطلوب منطقه نسبت به دیگر نقاط کشور و تقویت مزیت‌های اقتصادی منطقه
اجرا با نظارت	۰/۶۳۶	۰/۷۰۵	۰/۵۰۷	۰/۶۷۱	S ₃ +S ₄ +O ₁ +O ₂ +O ₃	ایجاد مناطق ویژه اقتصادی، جهت توسعه صادرات، رونق تجارت و ادغام بیشتر اقتصاد منطقه در اقتصاد کشور

۷- استراتژی‌های ضعف - تهدید^۲

در این بخش، پنج استراتژی تشویق سرمایه‌گذاران ملی برای سرمایه‌گذاری در نواحی مختلف کشور، جلوگیری از ایجاد فدرالیسم اقتصادی، منع سرمایه‌گذاری و نفوذ بیشتر اقتصادی کشورهای ترکیه و جمهوری آذربایجان در منطقه آذربایجان و ممانعت از ارتباطات بیشتر اقتصادی منطقه با این دو دولت، جلوگیری از قدرت گرفتن، شهرت و

1. S_O

2. W_T

افزایش ثروت نخبگان و عناصر ضدملی و توسعه پایدار با توجه به مزیت‌های نسبی بخش کشاورزی و صنعت و با تأکید بر مباحث زیست‌محیطی، به‌ویژه مدیریت منابع آب مورد شناسایی قرار گرفتند که در این میان، وزن و ضریب نزدیکی هر استراتژی در جدول ۷ مشخص گردید. منع سرمایه‌گذاری و نفوذ بیشتر اقتصادی کشورهای ترکیه و جمهوری آذربایجان در منطقه آذربایجان و ممانعت از ارتباطات بیشتر اقتصادی منطقه با این دو دولت و جلوگیری از قدرت گرفتن، شهرت و افزایش ثروت نخبگان و عناصر ضدملی، دارای بیشترین وزن و بالاترین ضریب نزدیکی به وضعیت ایدئال در میان سایر استراتژی‌ها در این بخش بودند.

جدول شماره ۷. استراتژی‌های تدافعی در حوزه کاهش قوم‌گرایی در آذربایجان با رویکرد اقتصادی

وضعیت استراتژی	ضد ایدئال	ایدئال	ضریب نزدیکی	وزن	فرمول	استراتژی ضعف_ تهدید
اجرای فوری	۰/۱۲۱	۰/۴۶۸	۰/۷۶۶	۰/۳۸۷	$W_1+W_2+W_4+W_5+T_1+T_2+T_3+T_5$	تشویق سرمایه‌گذاران ملی برای سرمایه‌گذاری در نواحی مختلف کشور
اجرای فوری	۰/۱۶۳	۰/۴۸۳	۰/۸۰۳	۰/۴۲۰	$W_1+W_3+W_5+W_6+W_7+T_1+T_2+T_6+T_7$	جلوگیری از ایجاد فدرالیسم اقتصادی در مناطق مختلف کشور
اجرای فوری	۰/۱۲۱	۰/۴۶۸	۰/۸۷۳	۰/۴۲۴	$W_2+W_3+W_6+W_7+T_1+T_2+T_5+T_7$	منع سرمایه‌گذاری و نفوذ بیشتر اقتصادی کشورهای ترکیه و جمهوری آذربایجان در منطقه آذربایجان و ممانعت از ارتباطات بیشتر اقتصادی منطقه با این دو دولت
اجرای فوری	۰/۱۲۱	۰/۴۶۸	۰/۸۷۳	۰/۴۲۴	$W_2+W_3+W_6+W_7+T_1+T_2+T_5+T_7$	جلوگیری از قدرت گرفتن، شهرت و افزایش ثروت نخبگان و عناصر ضد ملی
اجرای فوری	۰/۰۷۳	۰/۴۴۴	۰/۸۰۵	۰/۳۷۰	$W_1+W_2+W_4+W_5+T_3+T_4+T_5$	توسعه پایدار با توجه به مزیت‌های نسبی بخش کشاورزی و صنعت و با تأکید بر مباحث محیط زیستی به‌ویژه مدیریت منابع آب

۸- استراتژی‌های ضعف - فرصت^۱

در این بخش چهار استراتژی تدوین اطلس جامع توسعه کشور و اتخاذ تصمیمات بر مبنای ظرفیت‌ها و مزیت‌های نسبی مناطق مختلف با تأکید بر عدالت اقتصادی، تدوین آمایش سرزمینی درون‌استانی براساس مبنای اقتصادی واحد در کشور در بازه زمانی مشخص و پیروی کامل و تصمیم‌گیری مدیران ملی، استانی و منطقه‌ای از نتایج آن، پایش مستمر عملکرد مدیران و تصمیم‌گیرندگان و تعهد آنان نسبت به نتایج آمایش سرزمینی و مبنای عدالت اقتصادی، ادغام هرچه بیشتر همه مناطق کشور در اقتصاد ملی و وابسته‌نمودن اقتصادی همه مناطق ایران به یکدیگر مورد شناسایی قرار گرفتند که در این میان، وزن و ضریب نزدیکی هر استراتژی در جدول ۸ مشخص گردید. تدوین آمایش سرزمینی درون‌استانی براساس مبنای اقتصادی واحد در سراسر کشور در بازه زمانی مشخص و پیروی کامل و تصمیم‌گیری مدیران ملی، استانی و منطقه‌ای از نتایج آن و پایش مستمر عملکرد مدیران و تصمیم‌گیرندگان و تعهد آنان نسبت به نتایج آمایش سرزمینی و مبنای عدالت اقتصادی، دارای بالاترین ضریب نزدیکی به وضعیت ایدئال در میان سایر استراتژی‌ها در این بخش بود.

جدول شماره ۸. استراتژی‌های محافظه‌کارانه در حوزه کاهش قوم‌گرایی در آذربایجان با رویکرد اقتصادی

وضعیت استراتژی	ضد ایدئال	ایدئال	ضریب نزدیکی	وزن	فرمول	استراتژی ضعف - فرصت
اجرای فوری	۰/۴۱۴	۰/۵۷۵	۰/۶۰۹	۰/۵۱۲	$W_1+W_2+W_7+O_1+O_3$	تدوین اطلس جامع توسعه کشور و اتخاذ تصمیمات بر مبنای ظرفیت‌ها و مزیت‌های نسبی مناطق مختلف با تأکید بر عدالت اقتصادی
اجرای فوری	۰/۵۸۱	۰/۶۲۶	۰/۸۴۴	۰/۶۱۹	$W_1+W_2+W_3+W_4+W_7+O_1+O_2+O_3$	تدوین آمایش سرزمینی درون‌استانی براساس مبنای اقتصادی واحد در سراسر کشور در بازه زمانی مشخص و پیروی کامل و تصمیم‌گیری مدیران ملی، استانی و منطقه‌ای از نتایج آن

1. W_O

اجرای فوری	۰/۴۶۰	۰/۵۹۲	۰/۸۶۴	۰/۵۷۴	$W_2+W_3+W_5+W_6+W_7+O_2+O_3$	پایش مستمر عملکرد مدیران و تصمیم‌گیرندگان و تعهد آنان نسبت به نتایج آمایش سرزمینی و مبنای عدالت اقتصادی
اجرای فوری	۰/۴۱۴	۰/۵۷۶	۰/۷۶۶	۰/۵۳۸	$W_2+W_5+W_6+O_1+O_2$	ادغام هرچه بیشتر همه مناطق کشور در اقتصاد ملی و وابسته نمودن اقتصادی همه مناطق ایران به یکدیگر

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

این پژوهش با به‌کارگیری روش تحلیل سوات و پیمایش هدفمند از خبرگان، به شناسایی عوامل کلیدی اقتصادی مؤثر بر قومیت‌گرایی در منطقه آذربایجان پرداخته است. یافته‌های پژوهش با تحلیل جامع عوامل اقتصادی مؤثر بر قومیت‌گرایی در منطقه آذربایجان نشان‌دهنده نقش محوری درک درست از چگونگی نظام توزیعی و ادغام اقتصادی در کاهش تنش‌های قومی است. یافته‌ها حاکی از آن است که ظرفیت بالای نخبگان محلی با وزن ۰/۸۷۳ به‌عنوان قوی‌ترین نقطه قوت، می‌تواند پایه‌ای برای طراحی استراتژی‌ها باشد. از سوی دیگر، نفوذ ثروت‌های رانتهی در تحریک احساسات قومی با ضریب اهمیت ۰/۸۰۲ به‌عنوان خطرناک‌ترین نقطه ضعف شناسایی گردید.

در حوزه تهدیدات خارجی، القای تبعیض اقتصادی توسط رسانه‌های بیگانه با وزن ۰/۸۴۴ بیشترین تأثیر منفی را دارد که این مسئله لزوم تقویت دیپلماسی رسانه‌ای و شفاف‌سازی آمارهای اقتصادی منطقه را پررنگ می‌کند. از میان فرصت‌ها، موقعیت ترانزیتی منحصربه‌فرد منطقه با ضریب نزدیکی ۰/۸۰۲ امکان تبدیل آذربایجان به کانون تجاری اوراسیا را فراهم می‌سازد.

استراتژی‌های پیشنهادی تحقیق حاضر می‌توانند در سه بازه زمانی تقسیم‌بندی شوند. در کوتاه‌مدت (۲-۱ سال)، برخورد قاطع با ثروت‌های رانتهی و شبکه‌های حامی پان‌ترکیسم با ضریب نزدیکی ۰/۸۷۳ دارای اولویت است. استراتژی‌های میان‌مدت (۵-۳ سال) شامل ایجاد مناطق ویژه اقتصادی مرزی با ضریب ۰/۸۰۲ و تدوین اطلس توسعه منطقه‌ای با ضریب ۰/۸۴۴ است. در بلندمدت (۵+ سال)، تحقق آمایش سرزمینی عدالت‌محور با وزن ۰/۶۱۹ و ادغام پایدار منطقه در اقتصاد اوراسیا مورد تأکید است.

پژوهش حاضر نشان می‌دهد که اقتصاد می‌تواند هم تهدیدکننده و هم راهگشای

مدیریت تنش‌های قومی باشد. موفقیت استراتژی‌های پیشنهادی منوط به سه اصل عزم ملی برای اجرای بدون تنازل استراتژی‌های امنیت اقتصادی، مشارکت ساختارمند نخبگان محلی در فرایند تصمیم‌گیری و پایش مستمر آثار اجتماعی - اقتصادی سیاست‌ها با مکانیسم‌های بازخورد سریع است.

منابع

- اسمیت، آنتونی دی (۱۳۹۵). *ناسیونالیسم و مدرنیسم*. ترجمه‌ی کاظم فیروزمند. تهران: ثالث.
- انوری، حسن و دیگران (۱۳۸۱). *فرهنگ بزرگ سخن*. جلد ۴. تهران: انتشارات سخن.
- اوزکریملی، اوموت (۱۳۸۳). *نظریه‌های ناسیونالیسم*. ترجمه‌ی محمدعلی قاسمی. تهران: مؤسسه مطالعات ملی، انتشارات تمدن ایرانی.
- ایمانی دارستانی، عرفان (۱۴۰۱). «اقتصاد سیاسی قومیت در خاورمیانه: مطالعه موردی قومیت‌گرایی سیاسی در آذربایجان ۱۳۹۹-۱۳۵۷». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- باقری‌نیا، حدیث؛ کشاورز شکری، عباس؛ مرشدی‌زاد، علی (۱۴۰۲). «بررسی الزامات سیاست‌گذاری قومی در جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر عصر جهانی‌شدن»، *نشریه پژوهش‌های انقلاب اسلامی*. پیاپی ۴۷: ۲۰۴-۱۸۳.
- تدین‌راد، علی؛ نجف‌پور، سارا (۱۴۰۱). «اثر احساس تبعیض سیاسی و اجتماعی بر رفتار سیاسی ملی‌گرایانه و قوم‌گرایانه: مطالعه موردی قومیت‌های ساکن اهواز»، *پژوهشنامه علوم سیاسی*. ۶۶: ۴۶-۷.
- دعاگویان، داوود (۱۳۹۷). «آسیب‌شناسی انتظامی و امنیتی تنوع قومی پان‌ترکیسم و پان‌کردیسم در استان آذربایجان غربی (شهر ارومیه)»، *پژوهشنامه جغرافیای انتظامی*. سال ششم. شماره پیاپی ۲۳: ۷۴-۵۱.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۹۴). *توسعه و تضاد: کوششی در جهت تحلیل انقلاب اسلامی و مسائل اجتماعی ایران*. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- روحانی، حسن (۱۳۸۹). *امنیت ملی و نظام اقتصادی ایران*. تهران: مجمع تشخیص مصلحت نظام، مرکز تحقیقات استراتژیک.
- سیف‌الدینی، حسین (۱۴۰۳). *امر ملی و تمامیت ارضی: واقعیت مؤثر در کشورداری*. تهران: نگارستان اندیشه.
- صدقی، محمدباقر؛ هاشمی نسب، سید سعید؛ دشتی، محمدنقی و ایمانی مقدم، مهدی (۱۴۰۰). «واکاوی راهبردی مسئله واگرایی قومی در ایران؛ محرومیت نسبی عامل واگرایی قومی». *مطالعات توسعه اجتماعی ایران*. ۱۳(۳): ۳۳۳-۳۵۱.
- عبدی، عطاءاله؛ ربانی، محمدرضا؛ خلیلی، رضا (۱۳۹۹). «روند شناسی تحولات قومی؛ تلاش برای ورود به عرصه‌ی سیاسی»، *فصلنامه مطالعات ملی*. ۲۱(۱): ۱۶۱-۱۳۷.
- عبدی، عطاءاله؛ مقصودی، مجتبی (۱۳۹۲). «همگرایی در آذربایجان»، *فصلنامه مطالعات ملی*. ۱۴(۵۳): ۷۲-۵۱.
- عضدانلو، حمید (۱۳۸۴). *فرهنگ علوم اجتماعی*. تهران: نشر نی.
- قاصد، مهدی؛ زنجانی، حبیب‌اله؛ کلدی، علیرضا (۱۳۹۸). «بررسی عوامل سیاسی - اجتماعی مؤثر در همگرایی‌های قومی (مطالعه‌ی موردی: قومیت‌های شهرستان ارومیه)»، *مطالعات جامعه‌شناختی شهری (مطالعات شهری)*. ۹(۳۰): ۱۲۷-۱۵۰.

- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۹). *جامعه‌شناسی*. ترجمه حسن چاوشیان. ویراست چهارم. تهران: نشر نی.
- لک، عظیم (۱۳۹۹). *توسعه اجتماعی و قومیت؛ نگاهی به کنش‌های واگرایی قومی در ایران*. تهران: روش‌شناسان و جامعه‌شناسان.
- محمدی، شعبان؛ رضایی، احمد؛ رازقی، نادر (۱۴۰۰). «گرایش به پان‌ترکیسم در مناطق آذری نشین ایران»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*. ۲۲ (۴): ۷۵-۵۴.
- میرزایی، سید آیت‌الله (۱۳۹۹). *ناسیونالیسم و قومیت در ایران*. تهران: آگاه.
- ویمر، آندره‌اس (۱۴۰۲). *ملت‌سازی: چرا برخی کشورها یکپارچه می‌مانند و برخی تجزیه می‌شوند؟*. ترجمه‌ی محمدرضا فدایی. تهران: شیرازه.
- Brass, P. R. (1991). *Ethnicity and nationalism: Theory and comparison*. New Delhi: Sage Publication.
- Gellner, E. (1964). *Thought and change*. University of Chicago Press
- Gurr, T. R. (1971). *Why men rebel*. Routledge.
- Hechter, Michael. (1975) *Internal colonialism: the Celtic fringe in British national development, 1536-1966*. London and Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Hierro, M. J., & Rico, G. (2019). *Economic crisis and national attitudes: experimental evidence from Spain*. *Ethnic and Racial Studies*, 42 (5): 820-837.
- Ozkirimli, Umut (2000). *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*. London: MacMillan Press.